

Een gemeenschap van gedeelde waarden en normen: doodlopende weg naar solidariteit?

Stijn Oosterlynck en Bart Van Bouchaute¹

Centrum OASeS

Departement Sociologie

Universiteit Antwerpen

Op zoek naar solidariteit in diversiteit

Ieder tijdsegment kent zijn doemdenkers over de teloorgang van de sociale samenhang en het gemeenschapsgevoel. Het is een klacht van alle tijden. Nu eens is de verstedelijking of de industrialisering de boosdoener, dan weer de individualisering, de globalisering of de migratie. Overheden zien het dan ook als hun taak om de 'sociale cohesie' in de moderne samenleving te handhaven of te verbeteren. Ook vandaag is dit het geval, waarbij vooral de toenemende culturele diversiteit als een gevaar voor de sociale cohesie gezien wordt. Die toenemende diversiteit zou immers leiden tot een verlies aan gedeelde waarden en normen, wat de basis voor gemeenschapsvorming zou ondermijnen. Het herstel van dit kostbare sociaal weefsel betekent dan het socialiseren of opvoeden van diverse groepen in de gedeelde waarden en normen van de ontvangende samenleving. Voor die socialisatie wordt gerekend op de inzet van organisaties in het middenveld zoals het buurtwerk, het jeugdwerk en het brede verenigingsleven. Die visie wordt ook vertaald in programma's voor de inburgering van nieuwkomers. Zo lezen we in de Beleidsnota Inburgering en Integratie: "Het blijft echter van doorslaggevend belang dat wie in Vlaanderen woont de Vlaamse publieke cultuur erkent en zich engageert om eraan deel te nemen. Enkel wie

¹ Dit artikel is gebaseerd op een literatuuronderzoek dat uitgevoerd wordt in het kader van het onderzoeksproject DieGem (Diversiteit en Gemeenschapsvorming). Het DieGem project loopt van 2013 tot en met 2016 en wordt gefinancierd door het programma Strategisch Basisonderzoek van het Vlaams Instituut voor Wetenschap en Technologie (IWT-SBO). Het DieGem consortium wordt geleid door Centrum OASeS (UA) en bestaat verder uit Laboratorium voor Educatie en Samenleving, Earth and Environmental Sciences en Planning & Ontwikkeling (KU Leuven), Faculteit voor Onderwijs, Gezondheid en Sociaal werk (Hogeschool Gent), MENARG (UGent) en SpaceS (Luca School of Arts).

deelneemt aan de publieke cultuur kan door zijn of haar bijdrage het spoor van de evolutie mee bepalen. De Vlaamse publieke cultuur is geënt op de verworvenheden van de Verlichting met vrije en verantwoordelijke mensen, met scheiding van kerk en staat, gelijkheid tussen mannen en vrouwen, geen onderscheid op grond van seksuele geaardheid, enz. Deze verworvenheden moeten we bewaren. Meer nog, voor nieuwe Vlamingen zijn ze ook van tel" (Bourgeois, 2009, p. 8).

In dit artikel vragen we ons of het grondvesten van de samenleving in een set van onwrikbare gedeelde waarden en normen een vruchtbare piste is in de hedendaagse zoektocht naar solidariteit - of sociale cohesie om bij de huidige *beleidspeak* te blijven - in een superdiverse stedelijke samenleving. Voor een antwoord op die vraag gaan we op zoek naar de wortels van dit denkspoor in de sociologische theorievorming. De vraag 'Hoe is de samenleving mogelijk?' is immers een kernvraag in de sociologie. Hoe komt het dat zoveel mensen met al hun verschillende levenswijzen, noden en ambities er in de meeste gevallen in slagen op een relatief ordentelijke manier samen te leven? Het antwoord daarop is traditioneel solidariteit, het sociologische basisconcept dat verwijst naar de bereidheid bij leden van een samenleving (of sociale groep) om te delen en herverdelen met elkaar vanuit een gevoel van lotsverbondenheid en loyaliteit. Sociologen geven verschillende antwoorden op de vraag waar die solidariteit vandaan komt. Eén van die antwoorden, een antwoord dat ook vandaag nog erg populair is, is dat solidariteit gebaseerd is op 'gedeelde waarden en normen'. Deze benadering is doorgaans verbonden met een eerder conservatieve en communitaristische kijk op de samenleving.

In dit artikel presenteren we enkele klassieke en hedendaagse auteurs die 'gedeelde waarden en normen' als basis voor solidariteit beschouwen. We zoomen specifiek in op de hypothese dat toenemende diversiteit de solidariteit in samenlevingen zou ondermijnen. We argumenteren dat het streven naar een gemeenschap van gedeelde waarden en normen een doodlopende weg is in de zoektocht naar solidariteit. We besluiten met een pleidooi om meer aandacht te besteden aan andere bronnen van solidariteit in de sociologische traditie.

De sociologische klassiekers over solidariteit door gedeelde waarden en normen

De vraag 'hoe is de samenleving mogelijk?' was een belangrijke kwestie voor de *founding fathers* van de sociologie (Crow, 2002; Prainsack & Buyx, 2011; Silver, 1994; Stjernø, 2004). Auteurs zoals Weber, Simmel en Durkheim waren bezorgd over de sociale en politieke onrust en de afbraak van traditionele sociale verbanden als gevolg van de verstedelijking en industrialisatie in de 19de eeuw.

Niet zelden werden sociale hervormingen voorgesteld om die sociale destabilisatie tegen te gaan en om meer radicale veranderingen, geëist door revolutionaire denkers als Marx, te vermijden. In die context van diepgaande transformatie van Westerse samenlevingen werkten de klassieke sociologen verschillende antwoorden uit op de vraag naar de bron van solidariteit in de samenleving. Reeds in de klassieke sociologie vormde 'gedeelde waarden en normen binnen de gemeenschap' een van de meeste populaire antwoorden op die vraag.

Ferdinand Tönnies en de Gemeinschaft

Een belangrijke stap in de ontwikkeling van deze benadering van solidariteit was de introductie van de tweedeling tussen *Gemeinschaft und Gesellschaft* (1887) – gemeenschap en maatschappij - door Ferdinand Tönnies. *Gemeinschaft* verwijst voor Tönnies naar de warme, affectieve banden van verwantschap, vriendschap, traditie en gemeenschappelijke eigendom in de middeleeuwse of landelijke samenlevingen. Tönnies ziet een dramatische verschuiving naar koele, contractuele banden in de moderne stedelijke maatschappij. Traditionele banden verzwakken en het gemeenschapsgevoel wordt verdrongen door de onpersoonlijke economische rationaliteit van de *Gesellschaft*. Tönnies toont zich zeer bezorgd over die evolutie. De eenheid van die moderne *Gesellschaft* is immers kwetsbaar, want ze berust slechts op conventies en de rationele berekening van individuen in plaats van traditie als stabiele grond onder de *Gemeinschaft*. De afbraak van de gemeenschap in de moderne samenleving zou vrije baan geven aan de onbegrensde en onbeheersbare verlangens van de bevolking. Pessimistisch stelt Tönnies vast dat "de hele cultuur is vernietigd door een beschaving gedomineerd door de markt en de civiele samenleving. In deze transformatie komt de samenleving zelf ten einde, tenzij sommige van haar verspreide zaden in leven blijven, zodat de essentiële begrippen van de Gemeenschap opnieuw worden bevorderd en een nieuwe beschaving zich in het geheim binnen de stervende beschaving kan ontwikkelen" (Tönnies, 2001, p. 257 - eigen vertaling). Hiermee wordt het invloedrijke denken in termen van verlies en heropbouw van de eenheid in de gemeenschap op gang gebracht. Dit denkspoor werd later verder ontwikkeld door hedendaagse communitaristen.

Durkheim en de 'het collectieve bewustzijn'

De Franse socioloog Emile Durkheim benaderde de vraag naar sociale cohesie met een brede en uitgewerkte benadering van solidariteit als "het geheel van banden die ons aan elkaar en aan de samenleving binden, en die de massa van individuen tot een samenhangend geheel vormen" (Durkheim, 1984, p. 331 - eigen vertaling). Voor Durkheim is solidariteit een vast kenmerk van elke samenleving. Onder druk van industrialisering en modernisering is de aard van die solidariteit wel

gewijzigd in de 19de eeuwse westerse samenleving. De vraag naar de basis van solidariteit in moderne samenlevingen, met hun grote diversiteit van mensen in zeer verschillende settings, wordt diepgaand uitgewerkt in *De la division du travail social* (1893). Durkheim stelt hierin dat het "sociale leven ontspringt uit een dubbele bron, de gelijkens in het bewustzijn van de individuele leden en de maatschappelijke arbeidsverdeling" (Durkheim, 1984, p. 172 - eigen vertaling). De mate van differentiatie van functies en rollen, en de mate waarin leden een collectief bewustzijn delen, zijn dus twee variabelen om solidariteit te onderzoeken.

Durkheim vat de verschuiving in de aard van solidariteit in de moderne samenleving met de tweedeling tussen mechanische en organische solidariteit (Ritzer, 2010, pp. 84-88). Mechanische solidariteit is typisch voor premoderne samenlevingen met weinig differentiatie van functies en rollen en een beperkte arbeidsverdeling. 'Mechanisch' verwijst naar de vaste patronen van leven, werken en denken in dergelijke samenlevingen, waar solidariteit berust op de evidente samenhang die ontstaat als de meerderheid van de mensen in het dagelijkse leven hetzelfde doen. Homogeniteit in de materiële bestaansvoorwaarden en immateriële waarden en rituelen leiden tot een sterke '*conscience collective*' dat iedereen omvat (Durkheim, 1984, p. 84). Organische solidariteit kenmerkt complexe, moderne industriële samenlevingen met een sterke arbeidsverdeling. De sociale mobiliteit neemt sterk toe en traditionele sociale bindingen zoals de familie worden uitgehold. Grote verschillen in bestaansvoorwaarden en ideeën zorgen voor een verschuiving van collectief naar individueel bewustzijn, terwijl de arbeidsverdeling tegelijk vraagt om meer interactie en samenwerking. Waar mensen zich meer specialiseren in bepaalde beroeps- of andere activiteiten, worden ze voor andere goederen, diensten en activiteiten afhankelijk van andere mensen die zich daarin specialiseren. Die interdependentie vormt de grondslag voor de organische solidariteit: "Elke functie die de leden uitoefenen is voortdurend afhankelijk van anderen en vormt met hen een stevig verbonden systeem" (Durkheim, 1984, p. 173 - eigen vertaling). Belangrijk was ook dat Durkheim een omgekeerde relatie zag tussen de sterkte van solidariteit en de openheid naar vreemdelingen, een hypothese die we in hedendaags onderzoek over sociale cohesie en solidariteit zullen zien terugkomen.

Aanvankelijk dacht Durkheim dus dat solidariteit kon verklaard worden als een effect van de toegenomen onderlinge afhankelijkheid, als gevolg van een meer doorgedreven maatschappelijke arbeidsdeling. Maar later, in het voorwoord bij de tweede editie van *De la division du travail social*, herzielt hij die mening en verschuift van een meer liberale focus op onderlinge afhankelijkheid naar een meer conservatieve positie. Hij vreest dat de sociale banden door interdependentie niet sterk genoeg zouden blijken om egoïsme in te dammen. Moderne samenlevingen kunnen zich niet handhaven zonder een systeem van gemeenschappelijke overtuigingen, dat hij het 'collectief

bewustzijn' noemt. Die stelling voedt zijn verder onderzoek naar de symbolische en emotionele componenten van het sociale leven die groepen en samenlevingen samenhouden (Collins, 1994, pp. 190, 204). Dit komt duidelijk tot uiting in zijn laatste grote werk, *Les Formes élémentaire de la vie religieuse* (1912), waarin Durkheim onderzoekt hoe gemeenschappelijke overtuigingen over wat heilig is een verenigende kracht uitoefenen op leden van een collectief. Naast de materiële basis van de roldifferentiatie zorgt ook de culturele dynamiek van dit collectief bewustzijn voor de solidariteit (Durkheim, 1976). Met zijn betoog over de grenzen aan de interdependentie en voor het belang van het collectieve bewustzijn droeg Durkheim bij aan de benadering van solidariteit als 'gedeelde en waarden en normen'. Zijn nadruk op morele integratie en culturele assimilatie sluit nauw aan bij het communitaristische denken over sociale solidariteit.

Parsons: sociale integratie door overeenstemming over waarden en normen

In het naoorlogse Westerse sociologie wordt die draad van sociale integratie door gedeelde waarden en normen terug opgenomen in het werk van de prominente Amerikaanse socioloog Talcott Parsons. Parsons is minder optimistisch over de effecten van toenemende functionele differentiatie dan Durkheim. Solidariteit is niet vanzelfsprekend in de moderne samenleving: de differentiatie van rollen produceert veel groepen met een partiële solidariteit (Stjernø, 2004, p. 289). In een dergelijke systeem worden gedeelde basiswaarden en -normen nog belangrijker voor de sociale integratie (Bourricaud, 1981, pp. 240-252; Ritzer, 2010, pp. 240-252). Die gedeelde waarden en normen worden aangeleverd door de cultuur als belangrijke bindende kracht van de maatschappij. In het sociale systeem wordt cultuur belichaamd door waarden en normen, in het persoonlijkheidssysteem wordt cultuur geïnternaliseerd door de actoren. Met internalisering verwijst Parsons naar hoe gedeelde waardenpatronen worden geïntegreerd in de gedachten en handelingen van individuen. Socialisatie in gezin, onderwijs en verenigingen is succesvol in de mate dat de waarden en normen van het sociaal systeem worden overgedragen. "Het delen van dergelijke gemeenschappelijke waardepatronen, met als gevolg een gevoel van verantwoordelijkheid voor het nakomen van verplichtingen, schept vervolgens een solidariteit tussen hen die wederzijds gericht zijn op de gemeenschappelijke waarden"(Parsons, 1991, p. 26 - eigen vertaling).

Het hedendaagse communitarisme over de gemeenschap van waarden en normen

De vraag naar solidariteit in de samenleving blijft actueel in de hedendaagse sociologie. Nog steeds vrezen nogal wat sociologen dat verstedelijking, kapitalisme, individualisering en democratisering - processen die al aanwezig waren in de maatschappelijke context van de klassieke sociologen - de

sociale samenhang in de maatschappij ondermijnen. Andere processen, zoals de uitbouw van de welvaartstaat, de opmars van de consumptiemaatschappij, de overgang naar een kenniseconomie en de sterke globalisering met de migratiestromen, zijn nieuwer en dagen hedendaagse sociologen uit om de sociale banden in de samenleving opnieuw door te denken. En opnieuw ziet een belangrijke stroming het antwoord in een gemeenschap met sterke gedeelde waarden en normen. Die stroming staat bekend als het communitarisme.

Wederkerigheid in de gemeenschap

Voor deze overwegend Noord-Amerikaanse sociologische school is solidariteit gebaseerd op gemeenschappelijke waarden en morele verplichtingen. Met die terugkeer naar het collectief bewustzijn nemen ze enerzijds stelling tegen de liberale visie op solidariteit. In de liberale visie is solidariteit de optelsom van de gedragingen van rationele individuen die hun eigenbelang nastreven. Anderzijds nemen ze afstand van de socialistische visie op solidariteit, die dit vertaalt in sociale rechten die door een sterke staat gegarandeerd worden. Hun middenweg is sterk gebaseerd op de hernieuwing van de gemeenschap als een alternatief voor de markt en staat om de sociale integratie te bevorderen (Crow, 2002, pp. 43-48; Prainsack & Buyx, 2011, pp. 12-14; Stjernø, 2004, pp. 295-299).

In *After Virtue* (1982) roept sociaal filosoof Alastair MacIntyre op tot een nieuwe ethiek in de samenleving. Volgens deze grondlegger van het moderne communitarisme heeft het Verlichtingsproject immers gefaald, omdat het individu de centrale drager van moraliteit werd. Ethiek werd een individuele zaak in een liberale samenleving "waar er niet langer een gedeelde opvatting van het goede is in de gemeenschap" (MacIntyre, 1981, p. 215- eigen vertaling). Voor MacIntyre is ethiek niet geworteld in individuele preferenties of in abstracte universele principes, maar in de gedeelde overtuigingen en praktijken van gemeenschappen. Gemeenschappen ontwikkelen gemeenschappelijke doelen en leiden hieruit gedeelde deugden en regels af. Solidariteit heeft dan ook nooit een universeel geldige betekenis, maar is een constructie van en in een bepaalde gemeenschap. Met deze terugkeer naar de gemeenschap doet MacIntyre de Durkheimiaanse idee van het collectieve bewustzijn herleven (Stjernø, 2004, p. 295).

Bij de communitaristische denkers staat een concept van sociale rechtvaardigheid gebaseerd op wederkerige rechten en plichten in een gemeenschap centraal. In *The Responsive Communitarian platform* legt Etzioni uit dat wederkerigheid eerder dan solidariteit ten grondslag ligt aan sociale rechtvaardigheid en dat de balans tussen rechten en verantwoordelijkheden moet hersteld worden (Etzioni, 1998). Stjernø vat dit samen als: individuen hebben de verantwoordelijkheid om te zorgen

voor zichzelf en hun families; samenlevingen moeten verantwoordelijkheid nemen voor gemeenschappen als die niet in staat zijn om het welzijn van hun leden te verzekeren. Die gedachtegang sluit nauw aan bij de katholieke opvatting van subsidiariteit, waar de overheid enkel tussenkomt als de familie niet zelf voor haar leden kan zorgen (Stjernø, 2004, p. 296).

Problematisch is dat het kernconcept 'gemeenschap' bij de communitaristen niet helder wordt uitgewerkt. Etzioni definieert gemeenschap als "een web van invloedrijke relaties tussen een groep individuen ... en ten tweede, een mate van betrokkenheid bij een set gedeelde waarden, normen en betekenissen en een gedeelde geschiedenis en identiteit" (Etzioni, 1997, p. 127 - eigen vertaling). Bellah bepleit een breed concept van *communities of memory* zoals families, buurten en religieuze organisaties, die onze eigen aspiraties verbinden met de aspiraties van een groter geheel en onze inspanningen tot bijdrage maken van een *common good* (Bellah e.a., p. 153).

Communitaristen leggen de klemtoon op de 'warme' participatie in gemeenschappen en zijn vaak sceptischer over de meer 'koude', geïnstitutionaliseerde vormen van solidariteit. Voor sommigen zouden sociale voorzieningen de morele houding van solidariteit in een gemeenschap ondermijnen. De institutionele reactie op sociale behoeften door professionals in de verzorgingsstaat verdringt de spontane solidariteit gebaseerd op ethische of religieuze motieven (Wolfe, 1989). Voor progressieve communitaristen daarentegen is de welvaartstaat een expressie van solidariteit in een breder concept van gedeeld lot en wederzijdse verantwoordelijkheid (Bellah et al., 1996).

Diversiteit als bedreiging voor de solidariteit in de gemeenschap?

Een fundamentele kritiek op het communitaristische solidariteitsconcept is dat het weinig rekening houdt met de gewijzigde sociale omstandigheden zoals de geografische en sociale mobiliteit en de toegenomen diversiteit en pluralisme. Is het mogelijk en wenselijk om solidariteit te funderen in een robuuste gemeenschap van waarden en normen? Het gevaar van polarisatie en uitsluiting van mensen die qua leefstijl en waarden en normen afwijken, zowel binnen als buiten de eigen gemeenschap, loert steeds om de hoek – zeker als hun levensstijl, hun waarden en opvattingen als minderwaardig aan die van 'de gemeenschap' worden beschouwd. Als diversiteit wordt beschouwd als verraad aan de gemeenschap, zal dit leiden tot meer wantrouwen, meer fragmentering, en niet tot meer solidariteit. Daarom valt Sennett het irrealistische verlangen naar orde en cohesie in een 'uitgezuiverde gemeenschap' aan, een verlangen dat de ontwikkeling van constructieve relaties belemmert. Het communitarisme "beklemtoont ten onrechte eenheid als de bron van kracht in een gemeenschap, en vreest ten onrechte dat sociale verbanden worden bedreigd als er conflicten ontstaan in een gemeenschap" (Sennett, 1998, p. 143 - eigen vertaling).

De betekenis van diversiteit voor sociale relaties in gemeenschappen is een centraal thema in de invloedrijke literatuur over 'sociaal kapitaal', die ontstond in navolging van het werk van de communitaristische politieke wetenschapper Robert Putnam. Putnam definieert sociaal kapitaal als "een reeks horizontale verbanden tussen diegenen die een effect hebben op een gemeenschap, en die de vorm van netwerken van maatschappelijk engagement kunnen aannemen" (Robert D Putnam, Leonardi, & Nanetti, 1993, p. 35 - eigen vertaling). Sociale netwerken en de hieraan verbonden normen van wederkerigheid en vertrouwen hebben voor Putnam een belangrijke sociale meerwaarde: "waar sociaal kapitaal sterker aanwezig is, groeien kinderen gezonder, veiliger en beter opgeleid op, leven mensen een langer en gelukkiger leven, en functioneren de democratie en de economie beter" (Robert D. Putnam, 2007, p. 138 - eigen vertaling)².

In de theorie over sociaal kapitaal wordt meestal het onderscheid gemaakt tussen *bonding social capital* – banden met een in-groep van mensen die in belangrijke kenmerken op elkaar lijken – en *bridging social capital* – banden met een out-groep van mensen die in belangrijke kenmerken verschillend zijn. Putnam merkt op dat in het meeste onderzoek aangenomen wordt dat er een correlatie is tussen *bonding* en *bridging* sociaal kapitaal. In zijn onderzoek naar de gevolgen van etnische diversiteit voor sociaal kapitaal, ontwikkelt hij een andere hypothese: zou diversiteit zowel het *bonding* sociaal kapitaal bij de in-groep als het *bridging* sociaal kapitaal naar de out-groep kunnen verminderen? Zijn belangrijkste conclusie is inderdaad dat diversiteit niet zozeer de kloof tussen in- en out-groep bevordert, maar wel sociaal isolement: "mensen die leven in etnisch diverse settings lijken zich weg te schuilen – dat wil zeggen dat ze zich terugtrekken zoals een schildpad" (Putnam, 2007, p. 149 – eigen vertaling). Volgens deze theorie zal groeiende diversiteit op korte tot middellange termijn de sociale samenhang en solidariteit ondermijnen. Op langere termijn kan dit probleem worden aangepakt door de reconstructie van een bredere sociale identiteit waarmee etnische groepen zichzelf kunnen zien als leden van een ruimere gemeenschap met een gedeelde identiteit. Putnam verwijst naar vorige, geslaagde assimilatieprocessen in de Amerikaanse geschiedenis.

De hypothese over de bedreiging van diversiteit voor de sociale cohesie in de samenleving heeft geleid tot heel wat vervolgonderzoek. Die overweldigende aandacht voor de factor 'culturele identiteit' versluiert evenwel de belangrijke opmerking van Putnam dat individuele kenmerken veruit de sterkste verklarende factor zijn voor verschillen in sociale cohesie. Om het vertrouwen in buurten te meten zijn de belangrijkste voorspellers "variabelen op individueel niveau: leeftijd (jonge mensen hebben minder vertrouwen), etniciteit (zwarten en Hispanics hebben minder vertrouwen)

² Die visie op sociaal kapitaal is invloedrijk. Toch zijn er alternatieve benaderingen, zoals die van de Franse socioloog Bourdieu. Hij benadrukt hoe sociaal kapitaal de klassenverschillen in de samenleving versterkt.

en sociaaleconomische klasse (hoger opgeleiden, meer welvarende mensen en huiseigenaars hebben meer vertrouwen" (Putnam, 2007, p. 152 – eigen vertaling).

Onderzoek in Nederland wees uit dat de lagere sociale cohesie in etnisch diverse buurten kan worden verklaard door het hoger aantal mensen met een achtergestelde positie in deze buurten (Gijsberts, van der Meer, & Dagevos, 2012). Ook in het sterk gepolitiseerde Britse debat over immigratie en sociale cohesie interpreteerde Letki het negatieve effect van etnische diversiteit op vertrouwen en informele hulp als een pseudo-effect. De conclusie was dat het belangrijkste probleem de armoede is en dat het tegengaan van sociaaleconomische achterstand de belangrijkste beleidsdoelstelling moet zijn (Letki, 2008).

Andere wegen naar solidariteit in diversiteit?

De Durkheimiaanse traditie waarin solidariteit gegrondvest is in gedeelde waarden en normen kreeg een sterke heropleving in de communitaristische stroming en in het onderzoek over sociaal kapitaal. Die benadering over solidariteit en diversiteit kreeg een behoorlijke invloed zowel in de sociale wetenschappen als in het overheidsbeleid in de Westerse landen. Toch moeten we erkennen dat de onderliggende hypothese – hoe duidelijk en aantrekkelijk ze ook eerst lijkt – dat diversiteit de solidariteit ondermijnt, niet hard kan gemaakt worden. De voortdurende pogingen om solidariteit te baseren op een gemeenschap van gedeelde waarden en normen versterken een onjuiste dichotomie tussen solidariteit en diversiteit (Parekh, 2008). Interventies van organisaties en overheden die op deze hypothese berusten, streven naar de afbouw van diversiteit en het bevorderen van homogenisering naar een gemeenschappelijke identiteit die geworteld is in een gedeelde set van waarden en normen. Dergelijke interventies gaan heel sterk in de richting van assimilatie aan de dominante cultuur en miskennen hoezeer armoede, ongelijkheid en discriminatie een reële bedreiging vormt voor de samenhang in de samenleving. In hun eenzijdigheid dreigen ze zelfs bestaande ongelijkheden en polarisaties te verscherpen. Beleidsinterventies gericht op de heropbouw van een gemeenschap van waarden en normen lijken ons dan ook een doodlopende weg.

Dit betekent dat we op zoek moeten naar andere, meer vruchtbare wegen om de centrale kwestie van solidariteit in diversiteit in onze samenlevingen te herdenken. We sluiten ons aan bij Vasta die stelt dat in diverse samenlevingen cohesie het respect voor culturele verschillen en een aanpak van ongelijkheid bevatten, zoals conflict theoretici altijd geargumenteed hebben (Vasta, 2010, p. 509). Die andere wegen vinden we terug in een aantal andere, vandaag misschien wat minder bekende of populaire, benaderingen van de vraag wat het samenleven mogelijk maakt. Ze helpen ons om de

solidariteit in de 21ste eeuw radicaal te herdenken want nieuwe samenlevingen vragen nieuwe vormen van solidariteit.

Een eerste spoor kunnen we vinden in de literatuur over 'sociatie', lichte interacties in stedelijke contexten. Het waren de klassieke stadssociologen van de Chicago School die het belang opmerkten van vluchtige, informele contacten in grootsteden die met grote migratiestromen te maken kregen. Hun onderzoek leert hoe traditionele sociale verbanden erodeerden door arbeidsverdeling en de verzwakking van de familie, maar ook hoe die vervangen werden door nieuwe vormen van solidariteit in de gedwongen nabijheid van stadswijken. De centrale vraag wordt dan hoe, in welke mate en onder welke omstandigheden kunnen vluchtige, informele contacten in stedelijke contexten met toenemende diversiteit leiden tot solidariteit?

Die benadering geeft meteen een andere oriëntatie aan interventies. Die zijn niet langer gericht op het produceren van gedeelde waarden en normen in een homogene gemeenschap, maar op het ondersteunen van allerlei vormen van solidariteit die ontstaan uit de lichte interacties in superdiverse wijken. Deze benadering is duidelijk gericht op situaties en gedrag op micro-niveau, waar diversiteit zich in zijn meest concrete vorm presenteert.

Als we dit spoor volgen, moeten we een andere valkuil vermijden. We houden immers best rekening houden met het cruciale inzicht van de klassieke sociologen dat solidariteit niet alleen een kenmerk is van directe sociale relaties tussen mensen in hun alledaagse leefwereld, maar ook een structureel kenmerk is van samenlevingen - en dus ook bestaat tussen mensen die elkaar niet kennen of nooit ontmoeten. Solidariteit is dus zowel een micro- als een macro-fenomeen en deze twee vormen gaan niet noodzakelijk samen of in dezelfde richting. Veldboer beschrijft hoe solidariteit in moderne samenlevingen zich zowel uit in 'warme' kleinschalige, informele en zelfs tijdelijke lichte gemeenschappen en tegelijk in 'koude' grootschalige instellingen. Beide vormen van solidariteit vormen een uitdaging voor verder onderzoek, betoogt Veldboer want de "veronderstelling dat een vergroting van de identificatiekring resulteert in een toenemende formele solidariteit en een afnemende informele solidariteit ('crowding out'), is weinig onderbouwd. De betekenis van lichte gemeenschappen voor informele solidariteit zijn tegelijkertijd nauwelijks verkend." (Veldboer, 2010, p. 48).

Een tweede spoor vinden we dan in de traditie die solidariteit ziet vanuit het perspectief van sociale strijd. Vooral sociologen zoals Weber en Marx hebben die bron van solidariteit uitgewerkt. Zij beschreven hoe solidariteit groeide in de sociale strijd van één sociale klasse of sociale groep tegen een andere. Samen ten strijde trekken leidt tot sterke vormen van lotsverbondenheid. Uiteraard is de tegenstander uitgesloten van de solidariteit die zo ontstaat. Vandaar dat solidariteit zowel

verbindt als verdeelt. Dit perspectief besteedt de noodzakelijke aandacht aan vormen van sociale uitsluiting en asymmetrische machtsverhoudingen en vormt hiermee een belangrijke bijdrage in de zoektocht naar solidariteit (Vasta, 2010, pp 509-510). Binnen die traditie zijn we goed vertrouwd met denkkaders over de strijd tegen sociale ongelijkheid, voor herverdeling en toegang tot voorzieningen. Recenter werd die strijd voor materiële herverdeling aangevuld met de strijd voor culturele erkenning. Axel Honneth focust op de erkenning van identiteitsclaims door personen en groepen (Honneth, 1996). Die strijd voor erkenning groeit uit de alledaagse ervaring van mensen dat ze niet het respect krijgen dat ze verdienen. Solidariteit verwijst dan naar een samenleving “die de verschillende vormen van gebrek aan respect vermindert en iedereen zoveel mogelijk kansen geeft om hun visie op het goede leven na te streven” (Juil, 2010, p. 259 - eigen vertaling). In tegenstelling tot de communitaristen gelooft Honneth dat integratie in een pluralistische samenleving niet berust op een vaste set van waarden in een homogene gemeenschap, maar op een open horizon van sociale waarden.

Een herwaardering van het strijdperspectief brengt ook een ander soort interventies van organisaties en overheden met zich mee. Het mogelijk positieve potentieel van conflict in het steeds opnieuw opbouwen van solidariteit zal voluit worden erkend. Een samenleving is nooit af en realiseert nooit de ultieme gelijkheid en rechtvaardigheid. Elke samenleving produceert steeds opnieuw haar eigen ongelijkheid, sluit mensen uit, miskent hun materiële bestaansvoorwaarden en hun identiteit. De strijd voor solidariteit heeft daarom een disruptief karakter tegenover de bestaande maatschappelijke orde en sociale verhoudingen.

Bibliografie

- Bellah, R., Madsen, R., Sullivan, W., Swidler, A., & Tipton, S. (1996). *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life* (updated edition ed.). Berkeley, CA: University of California Press.
- Bourgeois, G. (2009). Beleidsnota Inburgering en Integratie. Brussel: Vlaamse overheid.
- Bourricaud, F. (1981). *The Sociology of Talcott Parsons*. Chicago: University of Chicago Press.
- Collins, R. (1994). *Four Sociological Traditions*. Oxford: Oxford University Press.
- Crow, G. (2002). *Social solidarities*. Buckingham/Philadelphia: Open University Press
- Durkheim, E. (1984). *The Division of Labour in Society* (W. D. Halls, Trans.). Houndmills/London: MacMillan.
- Etzioni, A. (1997). *The New Golden Rule: Community and Morality in a Democratic Society*. London: Profile Books.
- Etzioni, A. (1998). The responsive communitarian platform: Rights and responsibilities. In A. Etzioni (Ed.), *The Essential Communitarian Reader*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.

- Gijsberts, M., van der Meer, T., & Dagevos, J. (2012). 'Hunkering Down' in Multi-Ethnic Neighbourhoods? The Effects of Ethnic Diversity on Dimensions of Social Cohesion. *European Sociological Review*, 28(4), 527-537. doi: 10.1093/esr/jcro22
- Honneth, A. (1996). *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge: Polity Press.
- Juul, S. (2010). Solidarity and Social Cohesion in Late Modernity: A Question of Recognition, Justice and Judgement in Situation. *European Journal of Social Theory*, 13(2), 253-269. doi: 10.1177/1368431010362296
- Letki, N. (2008). Does diversity erode social cohesion? Social capital and race in British neighbourhoods. *Political Studies*, 56(1), 99-126. doi: 10.1111/j.1467-9248.2007.00692.x
- MacIntyre, A. (1981). *After virtue: A study in moral theory*. London
- Duckworth.
- Parekh, B. (2008). *A New Politics of Identity*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Parsons, T. (1991). *The Social System. With a New Preface by Bryan S. Turner*. London: Routledge.
- Prainsack, B., & Buyx, A. (2011). Solidarity. Reflections on an emerging concept in bioethics. Wiltshire: Nuffield Council on Bioethics.
- Putnam, R. D. (2007). E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century The 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies*, 30(2), 137-174. doi: 10.1111/j.1467-9477.2007.00176.x
- Putnam, R. D., Leonardi, R., & Nanetti, R. (1993). *Making democracy work* Princeton: Princeton University Press.
- Ritzer, G. (2010). *Sociological Theory* (8 ed.). New York: McGraw-Hill.
- Sennett, R. (1998). *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. New York: Norton.
- Silver, H. (1994). Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. *International Labour Review*, 133(5/6), 531.
- Stjernø, S. (2004). *Solidarity in Europe. The history of an idea*. Cambridge/New York: Cambridge University Press.
- Tönnies, F. (2001). *Tönnies: community and civil society [1955]*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vasta, E. (2010). The controllability of difference: Social cohesion and the new politics of solidarity. *Ethnicities*, 10(4), 503-521. doi: 10.1177/1468796810378326
- Veldboer, A. P. M. (2010). *Afstand en betrokkenheid in de gemengde wijk: over afwijzende en loyale groepen bij stedelijke vernieuwing*. Universiteit Amsterdam.
- Wolfe, A. (1989). *Whose Keeper? Social Science and Moral Obligation*. Berkeley, CA: University of California Press.